

Idees sol cuerpu humanu na cultura tradicional asturiana (Trabayu de campu ente los vaqueros del Altu Ayer)

JOAQUÍN FERNÁNDEZ GARCÍA

I. Entamú: Cuerpu y salú

La idea de salú na melecina tradicional nun ye fácil de des-
plicar. Entiéndese en ca sitiú d'una manera concreta y hai
qu'afondar en munches coses pa poder desplicala con palla-
bres clares. Nes sociedaes primitives úsase'l llinguaxe meta-
fóricu más que'l real pa poder averase a esti conceutu. Asina,
nel llinguaxe coloquial ratifícase l'estáu de salú con espresio-
nes referíes a los animales que la suelen tener en grau másimu.
Pa dicir qu'un guañe ta sanu dizse: "Ta comu un tarral", "ta co-
mo un xatín", "ta como un potrín"... etc. Y ye que, a esos ani-
malinos, lo normal ye velos sanos, enllenos de vida y a sos de-
leres; y, p'afirmar virtúes que representen la salú nos adultos,
tamién s'echa mano de la simboloxía animal: "Ta como una
vaca", "trabaya como un caballo", "ta como un güe", "ta co-
mo un xetu", "ta como un robicu", "tien frebes de perro", "ta
como un xabarín"... etc. Toes estes espresiones, anque resal-
ten dalguna virtú concreta (fuerza, habilidá, resistencia...) dan
por supuestu un plenu estáu de salú.

Comu podrá vese colos exemplos puestos, la salú nun se de-
fine en términos populares comu daqué concreto; comu esto
ye difícil, úsense exemplos referíos a los animales más fuertes

y más sanos del llugar y de la zona. Nesta economía espresiva
dizse too en mui poques pallabres y, si mos fixamos nos exem-
plos, la edá del animal y les manifestaciones de salú aplíquen-
se con precisión a los seres humanos: asina, el nenu sanu ase-
méyase al xatín y al potrín sanos y l'adultu al caballu, la vaca,
el perru, el xabarín... Los exemplos podíen ser munchísimos
más, pero baste con estos.

Pa intentar ver con más claridá lo que s'entiende por salú na
melecina tradicional, nun hai más remediú qu'amirar les coses
d'otra manera; esto ye, tratar de ver si la enfermedá, que ye to-
lo contrario, vien definida con más esautitú. D'esta manera pue
llegase de forma indireuta al conceutu de salú y, al paecer, ésti
ye'l meyor camín pa llogralo; porque lo que nun ye la enfer-
medá sedrá la salú, anque esto habrá que peñeralo porque ta-
mién na cultura tradicional asturiana hai argumentos pa poder
dicir de la salú coses de manaera direuta. Y esto ye perimpor-
tante porque pa los asturianos del pasáu la salú nun yera sólo
nun tar enfermos, yera tamién delles coses más. D'ello parlla-
remos más alantre.

De toles maneres, el conceutu de salú na cultura asturiana,
comu n'otres cultures, ye meyor nun primer momentu escolfo-

rálu a partir del conceutu d'enfermedá y, darréu, completalu con otres informaciones. Foi María Cátedra Tomás la que s'ocupó d'estes coses ente los vaqueiros d'alzada, ún de los grupos humanos más carauterísticos del pasáu n'Asturies; y féxolo con bon métodu y unos resultaos qu'aclaren muncho les coses¹. Tamién nosotros anduvimos nesti asuntu va tiempu².

Ta bastante claro que'l conceutu d'enfermedá nes cultures primitives ta arreyáu a les idees cosmolóxicques, teolóxicques y antropolóxicques d'una determinada cultura; y ta claro tamién que les rellaciones de vecindá tienen bastante que ver con too ello.

Nesti artículu vamos tocar un aspeutu solu del problema: estudiar les idees que sobre'l cuerpu tenén los asturianos del pasáu. Ello va ayudanos muncho pa poder saber lo qu'entendíen por *salú* y *enfermedá*. El trabayu tien dos conteníos bien estremaos, anque enteveraos:

* Per un llau queremos facer un estudiu etnolingüísticu onde se recueyan les idees anatómiques, fisiolóxicques y patolóxicques sobre'l cuerpu humanu n'Asturies en xeneral.

* Per otru, recoyer d'una manera más concreta les idees sobre'l cuerpu comu condicionantes del conceutu de *salú* y *enfermedá* ente los vaqueros del Altu Ayer. (Un trabayu de campu fechu na actualidá en dellos pueblos del Altu Ayer³).

II. Idees sobre'l cuerpu humanu na cultura tradicional asturiana, con especial referencia a Ayer.

Deseparar l'Anatomía de la Fisioloxía y de la Patoloxía, na mentalidá popular, ye daqué perdifícil porque son estayes entemecíes y xuníes dafechu. Estes divisiones son más propies de la Melecina Académica que de la Popular. Pero, pa poder entendemos, nun queda otru remediú que facelo.

¹ Cátedra Tomás, 1988, 37–153.

² Fernández García, 1990.

³ Los pueblos fuoren: Escoyo (Vega d'Ayer); Felechosa (El Pino) y Casomera.

Les variedaes llingüístiques del asturianu, cola so riqueza de vocabulariu, son un testimoniu vivu de la cultura tradicional y de la mentalidá popular en tolos aspectos de la vida y, comu non, de les idees sobre'l cuerpu y la *salú*; d'ehí que vayamos gastar un bon ratu n'escolforar pallabres, dichos y refranes sobre l'Anatomía, la Fisioloxía y la Patoloxía, rellacionaos toos ellos col cuerpu humanu.

1. Etnolingüística bable sobre'l cuerpu humanu.

La Etnolingüística ye un campu de trabayu interdisciplinar onde s'alcuentren la Etnoloxía, l'Antropoloxía cultural y les llingües vernácales. Trabayándolu bien y con curiosidá, el frutu pue ser mui interesante y valoratible pa entender la cultura d'un pueblu o d'una rexón; porque ta clara, yá d'antiguo, la rellación ente les llingües y tolos aspectos socioculturales d'una coletividá.

Pa llevar alantre esti estudiu, qu'ha ser consideráu introductoriu, encontámonos en delles fontes; la primera, que ye la más clara, somos nós mesmos, que dende nenos vivimos en dellos pueblos d'Ayer y nellos deprendimos munches pallabres en bable con tolos significaos que puean tener. La segunda fonte⁴ son les autoridaes llingüístiques. L'asturianu foi y ye perestudiáu por munchos filólogos. Paezme una temeridá metéme nestos bardiales llingüísticos, pero anque salga con escayos y esgarapolláu enteru, creo que merez la pena intentar poner lluz nun tema importante y del qu'entavía apenes se dixo poco o ná. Una última cosa: nin pueo nin quiero dicilo too nesti momentu. De les idees anatómiques, fisiolóxicques y patolóxicques que la etnolingüística ofrez, voi escorrexar aquelles que m'abulten más importantes⁵.

1.1. Idees anatómiques sobre'l cuerpu

Del cuerpu pue parllase de dos maneres. Esto ye: *del cuerpu*

⁴ Los pueblos onde vivimos pocu o munchu tiempu fuoren: Escoyo (Vega); L'Levinco (Vega); Cueves (Peñuno), El Pino, Felechosa y Cabanaquinta, toos ellos asitiaos no que vien llamándose *L'Altu Ayer*.

⁵ Vid. *Bibliografía* conseñada a lo cabero.

comu unidá, consideráu comu una totalidá bien fecha y que nun pue rompese o quebrase y *de les distintes partes del mesmu*.

Paezmos qu'esta manera de ver les coses ye perimportante pa lo que tamos tratando de columbrar. Vamos velo.

1.1.1. El cuerpu consideráu comu una unidá que nun pue quebrase.

Na tradición cultural ayerana ta mui enraigónáu'l conceutu d'unidá del cuerpu; unidá qu'apeligra por munches circunstancies, sobre too pol trabayu diariu. Ensin entrar nel terrenu de la Patoloxía, hai tres pallabres nel llinguaxe coloquial ayeranu que parllen por elles mesmes de la unidá naguada y qu'apeligra: tolos díes, a la vuelta del trabayu, un paisanu podía desplicar cómo s'atopaba, diciendo una d'estes dos coses:

- *Toi canséu*. Con ello quería y quier dicir cenciellamente lo que s'entiende por tal: tar daqué fatigáu polos llabores fechos nun día ordinariu. Pero ensin peligrosu dengún de que se quebre la unidá del cuerpu.

- *Toi espiacéu, toi quebréu o toi rutu*. Con ello quier dicise que'l trabayu fuere tan duru que la integridá del so cuerpu taba na llende; y qu'un poco más podía traer complicaciones más series y graves de les que yá mos ocuparemos más alantre. N'Ayer entovía se diz, col mesmu significáu, "toi taracéu", esto ye, 'toi partíu en cachos' 'toi a puntu de perder l'equilibriu de la unidá del mio cuerpu'.

Taba claro, poro, que la unidá del cuerpu yera perimportante y que, dempués de trabayar, había mantense n'equilibriu pa tar razonablemente "canséu"; "tar taracéu" yera tar yá na llende de la patoloxía, patoloxía de la que yá parllaremos y de la que sabios refranes comu'l que sigue aconsayaben tar llueñe: "Val más coyón senu que valiente arreventéu".

Ensin embargo, la unidá del cuerpu nun significa identidá completa de toles partes. El conceutu d'unidá ye mecánicu, estructural, pero non de calidá. Vamos velo.

Dende'l puntu de vista mecánicu'l cuerpu pue dividise en dos partes:

- La parte de riba, que si se desequilibra, pue abrise'l pechu o les espaldes.

- La parte de baxo, que si se descompón, pue producir quebradures, hernies y relayures.

Pero dende'l puntu de vista de la calidá, el cuerpu dividíase en dos partes, *la parte derecha y la parte esquierda*, que representen respetivamente lo bono y lo malo y *la parte de riba y la parte de baxo* onde s'asienten los muérganos más importantes, comu son el corazón y l'estómadu.

Queda claro, entós, que pa los asturianos del pasáu, el cuerpu yera una unidá estructural y una dicotomía bono/malo dende'l puntu de vista de la calidá. Esto, otramiente, ta comprobao en dellos llugares d'Asturies^{6, 7}.

La unidá, dientru de la variedá, del cuerpu humanu, almitía más divisiones. Asina, una cosa yera *la parte fuera*, mecánica, y de la que yá parllamos; y otra mui distinta *la d'adientru*, más misteriosa y delicada. Esta estremadura tamién yera importante nel pasáu, porque les enfermedaes d'afuera yeren más controlables con determinaos remedios y maniobres, mientras que les d'adientru yeren más peligroses y difíciles de curar. Yá lo diz el refrán: "El mal entra llueu y sal mui mal"⁸.

La unidá del cuerpu tamién almitía otros tipos de variedaes. D'esta manera creyábase qu'unas persones yeren enteres bones mesmo dende'l puntu de vista físicu que síquicu. Asina, dicíase: "Isi ta fichu de bona maera" o "Isi tien mala maera". Tan ye asina que'l nomatu "Malamaera" ta presente en dellos llugares d'Asturies⁹. Y, ensin ser riegla xeneral, hai una clasificación de les persones que ye la mesma nel fondu que l'acabante dicir: los que tienen *bona maera* son los *recoteyaos* y los de *mala maera* los *farfayos*. Esta división de les persones abúltanos ún de

⁶ Cátedra Tomás, 1988, 62-72.

⁷ Fernández García, J.: "La espulsión na melecina popular asturiana. (Semioloxía y simboloxía)". *Lletres Asturianas* 50. Uviéu, ALLA (1993) 53-73.

⁸ Castañón, 1977, 94.

⁹ Felechosa (Ayer), 1994.

los mayores aciertos de la fala. Los *recoteyaos* y de *bona mae-ra* son flacos, sanos, fuertes, trabayadores y duros comu una cantesa, el prototipu n'alma y cuerpu de los asturianos de los montes; dizse d'ellos, ente otro, que tienen "frees de perru". Pol contrariu, los *farfayos* son gordos, floxos, propensos a enfermedaes, vagos y malafechiscaos. Con esta clasificación nun se fai otro que dividir a los homes en dos categoríes o tipoloxíes tal y comu fai la melecina académica cuandu parlla de leptosómicos y pícnicos, combinando les carauterístiques del cuerpu y del alma; el refrán asturianu dexa tolo dicho bien claro: "Nun se quiebra por delgáu, sinón por gordu y mal filáu"¹⁰.

Curiosamente, igual que—yos pasa a munchos pueblos cazadores, los asturianos nun tenfen mui clares les idees anatómiques sobre'l cuerpu, y menos les fisiolóxicques. Anque taben avezaos a corar y escuartizar animales monteses y d'en casa, a la hora de la verdá nun demostraben saber muncha Anatomía y, anque se dixese "Si quies conocer el to cuirpu amira pal del cuirpu"¹¹, les idees anatómiques populares yeren mui probes. Vamos ver agora les idees anatómiques qu'estos asturianos teníen sobre les distintes partes del cuerpu o, polo menos, cómo les llamaben.

1.1.2. Les distintes partes del cuerpu

Si comenciámos de riba a abaxu, podemos ver que les idees anatómiques nun yeren munches, arreparándose namái nos llugares que podíen considerase más importantes o vitales.

a) *La cabeza*. La cabeza tien n'asturianu dellos nomes: *mocha*, *mollera*, *calamaya* y *chola*. Si separtamos el *craniu* de la cara, los detalles anatómicos más importantes sedríen: *vidayes* (cast. sienes), *cogorote* (parte alta de la cabeza). Pa nós la más importante ye *vidayes*, por creyese que los güelpes daos nesti llugar puen provocar la muerte de sópitu. Tenemos sentíu amenaces onde queda clara esta importancia: "Voi date nes vidayes que te disgracio"¹².

Sobre'l celebru nun hai nenguna idea anatómica diferenciada que podamos tener en consideración.

La variedá de nomes en rellación cola cabeza ye importante, sobremanera al emplegalos en sentíu figuráu: P'asegurar ye una persona ye mui necia dizse d'ella que ye *calameyu* o *calamaya*, *molleron*, *vaya mocha que tien*, etc. Pero en términos anatómicos les pallabres son escasas.

La cara. D'arriba a abaxu lo primero que s'atopa ya la *frente* (*frenti*, *fronte*), siendo señal d'intelixencia que seya grande o *espeya*.

Per baxo la frente y puramente enriba los güeyos tán les *ceyes* (*ceñes*, *cexes*, *cechas*, *ceyas*, *ceas*); el conxuntu de les ceyes llámase *sobreceyu* (*sobreceyu*, *subricechu*, *sobrecechas*, *subricecho*, *subruceichu*) y nel mediu d'elles ta l'*entreceyu*. Nun atopamos idees anatómiques orixinales d'esta zona y, comu en toles llingües y cultures *arrugar el sobreceyu* o *poner sobreceyu* ye dicir lo mesmo que tar enfadáu o preocupáu.

El *párpagu* (*párpago*, *párpabo*) remata nes *pistañes* (*pestañes*, *pistanes*, *pistañas*). Al actu de moveles llámase *apistañar*, *parpaguiar*, en condiciones normales y *zarramucar* en condiciones patolóxicques, cosa de la que parllaremos más alantre.

Los *güeyos* son una de les partes más importantes de la cara, camudando'l nome bien poco: *güeyu*, *güiyu*, *güechu*, *güeyo*, *güecho*. Pela forma, el color y otre carauterístiques, puen sábase munches coses de les persones, comu veremos, mesmo en sentíu figuráu que real.

Per baxo los güeyos ta la *nariz* (*ñariz*, *ñarres*, *napies*, *napias*, *napia*, *ñapia*). Tamién pela forma y el tamañu puen dicise munches o bastantes coses de daquién, comu tamién veremos.

A entrambos llaos de les narices ta'l *rostru*, (*carriellu*, *carrillu*, *cachiflares*, *papos* o *papinos*). Comu'l restu de les partes de la cara, ésta ye una zona del cuerpu especial pa conocer tanto la salú del alma comu la del cuerpu. Nel pasáu, tener los *carriellos llenos* y *bermeyos* yera'l símbolu de la salú; pol contra-

¹⁰ Sánchez Vicente y Cañedo Valle, 1986, 143.

¹¹ Juan Antonio García Pérez. Cuevas, Peñuno-Ayer.

¹² Ramón García García. Escoyo, Vega, 1960.

riu, tenelos *escarniaos* y *blancos como una cuayá* yera símbolu d'enfermedá.

Na *boca*, de fuera pa dientru, puen vese: los *llabios* (*llabiu, labiu, lebiu, llabiu, llebru*). Al conxuntu de los llabios y la zona de la vera pue llamase-yos na'lgunos llugares *morgaña*, usándose esti significáu p'aquellos casos nos qu'al movese la boca pue tener un significáu espresivu, diciéndose, pa espresar el nun tar d'acuerdu "Torzú la morgaña". Tamién con significáu despeutivu úsense *morros* y *tortoria*, nuna clara comparanza colos gochos. A los llabios en conxuntu tamién se-yos llama *rodieḷla* con significáu tanto despeutivu comu eróticu: "¡Vaya rodiea que tien!" o "¡Quién puiera arrima-y la rodieḷla!".

Detrás de los llabios tán les *xenxives* (*encía, ancía, incía, enxigua, enxiva, anxiva, mella, mea y inciva*). Los *dientes* (*diente, denti, dentame*) puen recibir munchos nomes según sean grandes, pequeños o poco normales.

Má abrir la boca apaez la *llingua* (*llingua, llengua, lluenta, lluinga, dlingua o yingua*). En sentíu figuráu llámase *parpayuela, sabadiega, talaya, llanzadoria, húmeda*...etc.

Cola boca bien abierta vense delles coses más: si ta llana y un poco sacada vense les *anxines* (*engines, enginies, enxinies, enginias, anginias o inginias*). Cola llingua pa baxo y chando la cabeza atrás vese'l *paladar* o *palagar*, onde podía vese na más nacer nos rapazos destinaos a *saludaores* una cruz; tamién podíen tener, echando la llingua pa riba, la *roera de Santa Catalina*. Detrás de les anxines pue vese un poco del *gargüilu*. A la boca abierta por demás, en tonu despreciable llámase-y *payar*.

Si volvemos pa fuera y siguimos hacia abaxu y los llaos, atopamos les *caxaes* (*caxás, careñas, calarnas, cureñas, calarnas, mandíbules*) y dellos otros nomes cuando son pequeños, grandes o malfechos. Al llugar onde se xunten per delante llámase-y *quezu* o *barbilla*.

b) *El pescuezu*. Entamando per delante, debaxu les *caxaes* ta la *sobarba* y más abaxu la *nuez, ñuez* o *nueza*; rematando'l

pescuezu per delante ta la *papá*, coles sos variantes normales y patolóxiques.

Per detrás ye tamién el *pescuezu*, (*pescuizu, piscuizu, piscuezu* o *piscuozo*) siendo la so parte cimera'l *cogote* o *cogorote*; cuando'l cogorote ye fuerte y abulta, llámase *collera*. Tien per dientru les sos correspondientes partes estremaes: en xeneral llámase *pasapán* y *gargüilu* (*gargüelu, garigüelu, gorgoberu, gargüero, gaznate, gañote*). En dalgunos llaos distinguióse *el tubu la cumía* y *el tubu l'eire* comu dos estructures anatómiques estremaes dientru'l gañote.

c) *El pechu, arca* o *caxa*. Nel asturianu'l conceutu de *pechu* nun ta claru, porque delles veces llámase *pechu* al *estómadu*, diciéndose "¡Vaya pechu que tien!" o "Arder el pechu" cuando en realidá quier dicise "¡Vaya estómadu que tien!" o "Arder l'estómadu". Equí entendemos por *pechu* la parte del cuerpu que va dende'l pescuezu a la barriga. En dellos llugares llámase tamién *arca*. Per defuera, les cadarmes reconocíes del pechu son: les *costielles* (*costieḷlas, custielles, costieyes, custiedes* y otre variantes); nun conocemos nomes qu'estremen la clavícula y l'esternón de les costielles. Hai tamién en pechu una segunda estructura perimportante, les *tetes, tetines* nel home y *tetes* nes mueres, anque a éstos últimos delles veces y por comparación colos animales, llámase-yos *caldares*; el pezón ye'l *títu* o *tetu*. Otra estructura de fuera ye'l *sobacu*, (*sobecu* o *sobrazu*).

Nel arca, per dientru, hai muérganos importantes pa la vida. En primer llugar *l'apartu respiratoriu* (nun conocemos nome pa la tráquea); los *polmones* (*polmón, pulmón* o *plumón*); el *corazón*, que nun tien más nome qu'esti.

d) *La barriga*. Per defuera nun se distinguen munches coses na barriga. Na metá ta l'*embeligu*, (*embeligrú, embiligu, imiligu, meligu, miligu, meligo, meligrú, embenigrú, menigu, menigrú, gochu, embliqu, umbliqu, umbrigo, emblico, embelligo, imbidigu, imidigu*). Y, abaxu, na raíz de les partes, ta la *ingle*, (*enguanes, bría* o *veries*).

Nel aparatu xenital de los homes estrémense: la *punta* (*minga, picha, pirula, minguina, chorra, xareta, muruca, pixa, pixu, minguita*) y muchos nomes más. Debaxu d'ella, apiegaos o colgando, tán los *coyones* (*coyós, cuyones, cuchones, güevos, cuyóis, tolanos* y dellos otros nomes). Nes muyeres, l'aparatu xenital tien tamién dellos nomes: *cosa, castaña, natura, boca'l cuerpu...*

Per dientru, na barriga, d'arriba a abaxu topamos: l'*esófagu*, del que nun hai otru nome pa les persones, aunque'l de los animales que se maten y s'esfuellen se denome en dalgunos llugares *pipu*. L'*estómadu* (*estómado, estómago, estómaco* o *estomau*). Tamién se llama, tomando'l nome del de los animales *butiellu* (*butiillu, butiillu, butiello, botiellu, butiedu, llibru y llibiero*). La primer parte del intestino delgáu llámase, xenéricamente *les tripes* y a la parte cabera, xusto na desembocadura'l *culu, estantín* (*estantino, istantino*). Llama l'atención que nos animales que s'aprovenchen pa carne distínguense toles partes que s'usen y d'ehí que los nomes sean muchos más y más precisos anatómicamente. El *culu* (*culo, ojete*) pue recibir tamién otros nomes usaos en sen metafóricu y escatolóxicu que nun vamos asoleyar equí.

Los muérganos internos más importantes son el *fégadu* (*fégado, fegau, hígadu, fégado*) que ta consideráu na mentalidá popular comu vital; mesmamente debaxu d'él ta la *vexiga la fiel*, a la que se tien munchu respetu por considerase qu'en fresco ye velenosa; en seco val curar les feríes. La *fiel* conozse tamién per *fel, flen, afelén, aflén y aflén*.

Nun atopamos nome asturianu pal *páncreas*, nun sabemos si porque se desconociere la víscera o porque nós nun fuimos p'atopalu.

El *bazu* (*bezu, páxara, paxarina, paxareta*) y otros nomes faen referencia, lo mesmo que los refranes que s'atopen sobre él, a que se consideraba un muérganu mui importante.

Los *reñones* (*reñiles, riñiles, riñón, reñón, renil*) tamién se consideraben comu estructures anatómiques imprescindibles pa

vivir; y por comparanza colos animales de la matanza suponíase que los que taben gordos teníen muncha grasa alredor del reñón, grasa que se conocía comu *unto, untu* o *untaces*.

La *madriz* o *madre* ye l'úteru; bon nome, porque ye la primer madre que tenemos tolos seres humanos.

e) *Les espaldes*. De riba a abaxu, comenciamos pel *costazu* (*costezu, costozu, custazu, costazo, costáu*), anque con estes mesmes pallabres pue significase tamién tola espalda y delles veces parte del pechu.

Puramente apegaes a los costazos, per baxo, tán les *paletilles*, anque tamién se llama *paletilla* a un güesín que s'asitia puramente enriba l'estómadu. Esti güesu tenía muncha importancia porque si cayía podía producir una enfermedá grave, comu se verá más alantre.

Les espaldes, en xeneral, son el *llombu* (*llumbu, llumbu, llombo* o *llombo* y dellos otros nomes). Remata per baxo coles *ñalgues* deseparaes pola *raxa*. Pente les *ñalgues*, tópase fondu'l *coxis* o *güesu la risa*, enriba mesmamente del estantín. Al conxuntu de *ñalgues* y *raxa* llámase *culu*, en xeneral.

f) *El brazu*. Volviendo pal costazu, principia ellí'l miembru superior. Al conxuntu llámase *brazu, brezu*, tolo que va dende'l costazu hasta la *moñeca*; el *codu* (*cudu, cuu, coldo, coldu*) cai hacia la mitá del brazu y ye una parte importante d'él comu veremos. La *moñeca* (*muñeca, moneca, muneca* o *caniella*) separta'l brazu de la mano y tamién ye parte de gran importancia. Dientru la mano estremamos la *palma* y los *deos*, que tienen xéneru masculín o femenín según correspuendan al pie o a la mano; los del pie son femeninos y los de la mano masculinos. Falando de los de la mano pue dicise *deu, diu, díu, didu, dido, dedu*, caún col so nome propiu: *carrapillín, carrapitín* y *armanín* ye l'anular; *didón, el mayor de toos* ye'l corazón; *furabollos, huracaguevos, furagüevos* ye l'índiz; *deín, diín, dedín, minín, moñín, didín, munín, piquenín, miniqui* ye'l meñique y, pa rematar, *gordu, gurdu, díu manón, matapiyos, matapiochos* y *munón*, ye'l pulgar.

g) *Les piernes*. Mesmo que'l miembru superior ye'l brazu en xeneral, l'inferior conozse per *pierna*, aunque tamién *zanca*. Comenciando nes *ingles* (*vertés, verías, brías, bríes* o *enguanes*) lo primero que se topa ye la *caera* (*cadera, caderia, caxa, cadril* o *cuadril*).

La parte alta del muslu asimíllase al cadril y en cuantes al muslu propiamente, nun hai munchos nomes astrianos; ye'l *muslu* (*muslo* o *zanguicho*).

La *ruiya* ye tamién conocida per *rodieya, rodiya, rodía, rudiya, rudiella, rudilla, rudiella, rodiella, rudicha* y otros. Nun conocemos nomes concretos pa la rótula comu nun seya *el güesu la ruiya*.

Les piernes propiamente diches entamen na *rodiya* y rematen nos *todiyos*. A los músculos de la parte d'atrás llámase-yos *el pepu la pierna*.

Los *todiyos* tamién almiten munchos nomes: *todiyu, todíu, toillo, tudillu, tudiellu, tudíu, tubillu, tudillu, tubiellu, tudichu, tudiyo, tudicho, nuyeo, nuello* y otros.

El *pie* (*pía, piei* o *patu*) ye tamién parte importante del cuerpu. Los de los nenos llámense tamién *patucu* y *patuquín*. Los deos llámense en xeneral *dees, díes* o *dedes*, siendo'l gordu la *deona, dea* o *dida*. La planta recibe'l nome de *soleta* en dellos sitios.

Valga esta descripción de les partes más importantes del cuerpu humanu na tradición asturiana. Ye la que nos valir abondu pa escorrexar darréu la fisioloxía y la patoloxía.

1.2. *Idees fisiolóxicques sobre'l cuerpu*

Del mesmu mou que ye fácil nomar toles partes del cuerpu, nun ye tan fácil saber cuáles yeren les idees fisiolóxicques populares más importantes na tradición asturiana pero, polo menos, vamos intentalo y, pa llograr facelo lo meyor que podamos, nun tendremos más remediú qu'usar categoríes de la melecina d'anguañu en delles ocasiones. Les idees fisiolóxicques na cul-

tura popular asturiana rellacionaes col cuerpu puen clasificase en dos grupos: per un llau les idees *xenerales* que suponen un bon funcionamientu del mesmu y, per otru, les idees *particulares* del mecanismu del funcionamientu de cada parte y cada muérganu.

1.2.1. *Idees fisiolóxicques xenerales*

Tán rellacionaes, polo menos, con tres coses: cola idea del cuerpu comu *unidá mecánica*; cola idea de que *l'alimentación* ye'l factor más importante pa mantener la "maquinaria bien engrasá" y cola idea de que'l cuerpu *tien que cuidase* cola mesma curiosidá que se cuida tolo que ye valioso, si s'estima en daqué. Vamos esbillar equí estos tres conceutos o idees.

A. *El cuerpu comu unidá mecánica y salú*

Más arriba yá parllamos del cuerpu comu unidá que nun pue quebrase, aunque tal unidá supunxera una variedá grande en munchos aspeutos y magar yá falamos abondo sobre l'asuntu, hai que dicir dalgunes coses más.

La normal fisioloxía del cuerpu humanu comu unidá mecánica yera perclara na mentalidá tradicional y rellacionabáse col trabayu diariu. Los asturianos llevaben una vida de trabayos mui duros que se consideraben una de les causes más importantes de la enfermedá. La normal fisioloxía de la parte más esterna del cuerpu suponía que too tuviera en sitiu. El cuerpu yera una especie de cascarón de los muérganos internos que podía estrozase polos esfuerzos de cada día y nesti cascarón o armazón había dellos puntos flacos¹³.

Pa caltener esta unidá funcional sólo había un remediú: tener munchu cuidáu, sobremanera colos rapazos si yeren débiles o *sencillos*. Hai una pallabra asturiana qu'aclara munchu lo que queremos dicir. Ye un axetivu calificativu aplicáu a los rapazos más fuertes, nos que'l peligru que rompiera l'equilibriu orgánicu yera remotu. A estos rapazos llamábase-yos n'*Ayer dobles*. Pol contrariu, los más enxendes, débiles y fráxiles ye-

¹³ Cátedra Tomás, 1988, 62-68.

ren los *sencillos*. La edá de mayor peligru, na que la fisioloxía normal del cuerpu consideráu comu unidá mecánica podía quebrase yera l'adolescencia y la mocedá. Nuna mesma familia yera'l padre'l que, teniendo en cuenta les categoríes de *doble* o *sencilu*, repartía los llabores de la casa. Y facíalo cola mayor xusticia biolóxica que naide puidere imaxinar. Taba claro que toos teníen que trabayar pa la casa, pero ante too había d'amirase pola salú de toos. Si se ficiera un estudiu retrospectivu asitiándonos na primera metá d'esti sieglu perveríase la verdá de lo que tamos diciendo; y alvertírase que, non de manera absoluta, pero si aprosimada, nuna mesma familia unos mozos teníen unes misiones mui distintes a les d'otros y que'l fundamentu d'esta división del trabayu taría nuna especie de xusticia distributiva biolóxica qu'establecía'l padre colos fíos más ruinos, si yera dable.

Esto veríase con gran claridá nel llabor de la yerba, lo más duro, ensin llugar a duldes, de tolos trabayos que se facíen. Equí alvertíase con claridá quién yera un rapaz *doble* y quién yera unu *sencilu*. A los rapazos *sencillos* nun los apuraben y, a la llarga, diben quedando pa llabores reservaos a los guahes, muyeres y vieyos; o mandábenlos de vaqueros pa los puertos, tol branu, mentes que los demás andaben a la yerba. Anque nun los despreciaben, sí yeren oxetu de dalguna discriminación, diciéndose d'ellos que "Nun segaben nin pa chase"; comu quedaben pa llaborucos menos importantes, anque necesarios, tamién se dicía que "El roín obrero, l'aguadero".

Tien que quedar claro, por tolo dicho, que la normal fisioloxía del cuerpu comu unidá mecánica yera daqué que dependía de la constitución cola que caún nacía y que, nel orde familiar, respetábase al másimu lo que la naturaleza dixere. El padre, entós, al repartir llabores, facía xusticia biolóxica, de xuru que pola cuenta que—y tenía.

B. *Cuerpu, salú y alimentación*

Si s'analicen les costumes culinaries de los asturianos del pasáu, puen vese munches coses. Aparte de la fame que siempres se pasó hasta la llegada del maíz y les patates, la comida

siempre s'alministró bien. Lo meyor que se recoyía nel añu dexábase pal branu, tiempu nel que más se trabayaba. Podemos estós, dixebrar dos ciclos gastronómicos na vida de los asturianos: el tiempu cuandu meyor se comía, que coincidía col de mayor trabayu y el tiempu onde se comía má que lo preciso pa poder vivir. Escatimábase tol añu, pa comelo casi too en pocu tiempu, porque yera cuandu se precisaba más. Nun debe estrañar, entós, la importancia de la llave del horru en manes de la muyer de la casa, ama de llaves por escelencia; y nun tien qu'estrñar tampocu qu'en munchos llugares la comida se guardare nel cuartu matrimonial trancáu con llave. Asina ye que tanto rapazos comu mayores andaben "a midiu guenchu" la mayor parte l'añu, salvando la época del Samartín, Navidá, la fiesta'l pueblu o dalgún extraordinariu comu una boda o un bautizu; asina se desplica tamién que nes fiestes y celebraciones más propies de la mocedá comu yeren aguilandos, antroxos, despidíes de solteros y otres d'esti calter, se pidiere comida de casa en casa. La fame andaba mui suelta per tolos llugares. Nesti panorama, la comida yera mui importante pa mantener la salú. Cuandu daquién colaba pa otra parte o embarcaba, si volvía, lo primero no que se fixaba la xente yera nel so estáu de salú siempre pel so estáu de nutrición. Si esti yera bonu, significaba que'l interesáu marchaba bien; casu contrariu, mal asuntu. Dicit que taba *bunu*, *gurdu*, *friscu*, *rescampoléu*, *bermiyu* yera dícilo too; yera dicit que taba en plena salú, que—y diba bien en tolos aspectos. Dicit que taba *flecu*, *roín*, *desmeyoréu*, *de mala color*, *ceniciintu* yera dicit que la cosa nun andaba "mui allá", tamién en tolos aspectos. Taben claramente identificaos la salú coles posibilidaes económiqes pa mantendela y encontiala, con poques esceiciones. Anque too había de caltenese en bon equilibriu porque una gordura por demás o obedecía a una enfermedá o yera que'l interesáu "echábalu too gargüilu abaxo".

Volvemos al principiu pa ver que'l bon mantenimientu de la salú del cuerpu tenía muncho que ver cola bona alimentación. Y tenemos que volver a los dos ciclos culinarios del añu.

Pel branu comíase de tolo bono. Comu se diría na melecina

académica, alimentos enerxéticos y plásticos: bon pan, mante-ga, chorizu, xamón, güevos, vinos y tolo que s'aforrare nel añu. El refraneru ye perclaru cuando fala de les bondaes de la bona comida¹⁴ y escoyemos tres exemplos mui significativos: “Mises y sopes, lo mesmo dan munches que poques”; “El que come ensin grasa come ensin tasa” y “La carne criya carne y sangre, el pan panza y tolo demás ye chanza”.

Precisamente ún d'estos refranes ye fundamental pa entender cómo yera la comida de los asturianos el restu l'añu, el que fala de la grasa. Fuera del mes de la yerba podía andase estrenchos o, mesmamente, pasar fame, pero la grasa nun podía faltar. Hasta pue dicise que los asturianos taben obsesionaos cola grasa. Y detrás d'esta obsesión pue intuyise nel llinguaxe coloquial y nos refranes la idea de que'l cuerpu ye una máquina perfecta qu'hai qu'engrasar tolos díes. La mayor ofensa pa una muyer yera dici-y que la comida que ficiere taba *llavao*, esto ye, ensin grasa, non en baldre la comida de diario de los gochos, fuera de la época d'engorde, llámase precisamente *desllaves* (*esllaves*, *llavazas*) por tar aguao y ensin grasa. Y *sazonar* la comida yera, ente otro, echa-y grasa derritío, tocín, untu o sebu. Tan yera asina la obsesión por engrasentar la comida que cuando se trabayaba a la yerba y s'echaba un paparáu de vinu, parábense los segadores y dicía-yos el que tenía la bota “Vamos engrasar”. Esto quería decir que les bondaes del vinu yeren tales en tanto en cuanto allixeraben el cuerpu y poníen los xuegos nel so puntu, tal comu facía la grasa o asina se suponía que yera¹⁵. Ye induldable entós pa nosotros que, na conceición tradicional del cuerpu humanu comu unidá y máquina cuasi perfecta, la grasa yera perimportante pa que se moviera bien. Pa rematar,

¹⁴ Que yá recoyimos n'otru llugar. Cfr. Fernández García, J.: “Paremiología de la sangre en Asturias” en *Lletres Asturianes* 37 (1990), 49 y ss.

¹⁵ Y nesti sen, alcuérdome d'una hestoria siendo yo nenu, que prueba en gran midida lo que tamos diciendo. Tando yo en casa d'unos vecinos mientras comíen, nun momentu dau l'armu la casa, después que sirviere la ma la comida, protestó pelo baxo: “¡Habrás visto que nun m'echó ná! ¡El tucín nun ye pa los guaques, el tucín ye pal obriru, que l'obriru tien que tar bien engrasáu!”.

recordar namái que s'usaba nes embarzaes el llamáu *caldo la reina*, pa “poner nidíu'l canal del pertu”¹⁶.

C. Cuerpu y cuidaos

Pa mantener la salú había de tenese munchu cuidáu col cuerpu. Yá consideramos primero dalgunos de los cuidaos qu'habíen guardase pa que la fisioloxía xeneral del cuerpu nun se quebrare. Estos cuidaos yeren relativos a la distribución de llabores y a l'alimentación. Pero'l cuerpu yera muncho más que lo que se ve y que llamamos unidá mecánica. El cuerpu, per dientru, taba enllenu de muérganos perimportantes qu'habíen cuidase pa que funcionaren. A ellos tamién diben empobinaes munches midíes pa mantenelos sanos, pa que la so fisioloxía fuere perfecta. Falaremos más alantre de los cuidaos específicos pa cada muérganu, centrándonos agora en delles midíes y cuidaos xenerales que puen esclariamos munches coses.

La primer idea importante rellacionabáse cola alimentación, col escesu d'alimentación. La templanza yera una virtú qu'había cuidase sobre too nes persones mayores porque l'abuso de les comíes fuertes podía producir trestornos tanto nel estómadu comu nel celebru. Les conxestiones después d'una fartura o, cenciellamente una comida fuerte, podíen llevar a la muerte y fállenmos de la vieya creencia d'una clara rellación ente estómadu y celebru. La humedá, les mayadures ensin ensugase llueu y les corrientes del aire podíen alterar el normal funcionamientu de los güesos y del aparatu respiratoriu. N'efeutu, les humedades metiense en cuerpu y salíen peles articulaciones o xuntes en forma de reuma. Les mayadures y les corrientes cuando daquién taba entresudáu podíen dise a los pulmones y *picalos*, podía venir primero un *catarrón* y si nun se curaba bien, una *polmonía* o daqué peor volviéndose *tísicu* hasta'l rapaz más fuerte. De la mesma manera, beber agua mui frío podía provocar el mesmu efeutu que les corrientes. Pue deducise d'ello que l'agua y l'aire yeren los mayores enemigos de los pulmones. Tan asina yera que conocimos dalguna familia que bebía namás

¹⁶ Testimoniu de María Gloria Megido Muñiz, de Felechosa. 1974.

agua fervío y conservao a la temperatura normal; nún de los casos yera una familia d'asmáticos que quedaron col nomatu de "los del barrilín del agua fervío"¹⁷.

Otra curiosidá qu'había de tenese siempre yera saber per ónde s'andaba, qué se tocaba y ónde se sentaba o echaba ún, porque les *gafures*, aunque nun se vieren, anden per tolos llaos. Les *gafures* son, per un llau, tolos animalucos qu'anden pela tierra y pente la pación y que podíen vese nun momentu dau comu *llargatos*, *sapos*, *culiebres*, *llargateses*, *sacaberes*, *gates* y munchos más. Pero tamién pue haber *gafures* desconocíos y enxamás vistes. Elles puen desplicar muchos males de la pelleya, pero tamién interiores. En xeneral, tanto la yerba en verde, el *verde*, comu'l *morguezu* de les tierres siempre fueron consideraos comu cosa mala y *gafures* pa nenos pequeños, recién paríes, amalaos y los que van alicando.

Tolo qu'acabamos de dicir son custiones mui xenerales, aunque importantes. Vamos ver darréu qué se camentaba de la fisioloxía de dellos muérganos más importantes.

1.2.2. Ideas fisiolóxicques especiales de ca parte del cuerpu

a) *El celebru*. El celebru ta consideráu tradicionalmente, por razones culturales elementales, comu'l muérganu del pensamientu. De delles zunes comu pue ser la obstinación y la necedá deriven axetivos comu *cabezón*, independientemente del tamañu que la cabeza tenga, convirtiéndose esta en *mocha* o *calamaya*.

Nel planu real, comu yá diximos, rellacionábase l'actividá del estómadu cola actividá cerebral. Preba d'ello ye que si l'estómadu nun dixer bien, pue traer con ello una conxestión cerebral, mesmo que si s'anda cola cabeza al sol munchu tiempu y ensin atapase. En tou casu, el celebru taba consideráu comu un muérganu vital; un golpe acertáu nes vidayes paralizalu nel intre y llega la muerte darréu.

Nun hai, sin embargu, na cultura tradicional asturiana una

idea clara de les funciones superiores y sensitives del sistema nerviosu central. Estes ideas, mui recientes, tienles la xente pelles desplicaciones que-yos dan agora la mélicos pero, antiguamente, nun les teníen y nin tan siquier achacaben a lesiones nervioses el fechu de quedar paralíticos depués d'una trombosis o los *perláticos* d'orixen parkinsonianu.

b) *L'aparatu dixestivu*.

Boca y esófagu: Les funciones de la boca y l'esófagu o *tubu de la cumía* nun pasaben de les puramente mecániques: recoyer y tresportar la comida; les funciones dixestives na boca y parte superior del tubu dixestivu nin se sospechaben, aunque s'aconseyaba lentiú y sofrenca pa comer, porque asina aprovechaba más y meyor. Pero esta idea afitábase más en pensamientu de que lo qu'entra apriesa sal apriesa que na conocencia de les importantes funciones dixestives qu'ellí tienen llugar.

Estómadu: La importancia del estómadu yera doble ente los nuegos entepasaos. Per un llau comu depóscitu de la comida, y d'ehí'l nome de *butiellu* y otres pallabres afines que nun cincaba namás en sentíu real sinón tamién figuráu o metafóricu ("Tien mayor el güiyu que'l butiellu"). D'otra parte intuyíense les funciones dixestives del estómadu. Aunque se confundieren los términos, considerábase que teníen *bon pechu* o *bon estómadu* tolos que podíen comer bien ensin que-yos fixera dañu. De los roños y malos comedores dicíase que teníen *les tripes cosíes* o *pocu estómadu*. Son frases que s'emplegaban mesmo en sentíu real que figuráu y hai rellatos etnográficos que dan perfectu testimoniu de que les funciones dixestives del estómadu yeren conocíes na cultura tradicional asturiana¹⁸. Según ellos, l'estómadu non sólo recibía y almacenaba los alimentos, sinón que yera capaz de separar lo bono de lo malo, lo "útil" de la mundicia. Lo bono diba pal corazón y lo malo pa los estantinos, que podíen espulsalo. Poro, l'estómadu nel pensamientu tradicional yera'l muérganu dixestivu por demás y na mayoría de les enfermedaes lo primero que se facía yera llim-

¹⁷ N'Escoyo (Vega d'Ayer). 1950.

¹⁸ Cátedra Tomás, 1988, 66.

pialu a él y a los estantinos comu condición imprescindible pa echar fuera tola mundicia y alimentase en condiciones. Lo de *char la mondicia* yera daqué perimportante y pa tar bien había que chalo fuera tolos díes y la mierda tenía que ser natural.

c) Corazón y circulación

Corazón: El corazón siempre tuvo consideráu comu'l muérganu más importante. Non sólo comu centru de la vida sinón comu'l llugar onde tienen la so nacencia los sentimientos bonos y malos; d'ehí espresiones comu "Tien un corazón como un caballo" o "Tien un corazón bunu y blendu como'l pan". Nel primer casu párlase del corazón comu un muérganu poderosu; nel segundu comu'l centru los sentimientos.

Dende'l puntu de vista orgánicu considerábase al corazón comu la base principal del cuerpu porque má que dexa de bullir, desaparez la vida y llega la muerte nun minutu.

Comu yá diximos, el corazón estrema nel cuerpu humanu dos partes, esto ye, dos categoríes: la parte esquierda y la parte drecha. La primera, centrada nel corazón, ye más importante y al tiempu más sensible. Pel llau esquierdu, polo tanto, llega primero la muerte si se daña. Tolo que cai de la parte esquierda arímase llueu al corazón. La parte drecha aguanta más y les enfermedaes qu'ataquen per esti llau son de menos temer, menos agresives y que tarden más en desarrollase.

De la importancia d'esti muérganu parlla'l fechu de que n'Asturies haya un floritu denomáu *la yerba del corazón* (*Aypericum perforatum*) que, amás de pa feríes, úrzules, quemadures... etc., gastábase sobre too pal corazón.

Según dalgún autor, el corazón ye tamién el centru d'una xebra del cuerpu humanu en dos partes siguiendo una exa horizontal: na parte cimera taría'l corazón, muérganu vital y centru de pasiones y sentimientos y na parte fondera asitiaríense l'estómadu y los estantinos, que con una bona alimentación caltendrían la vida y la salud¹⁹.

¹⁹ Id., 65-66.

Una teoría fisiolóxica mui interesante sobre'l movimientu del corazón ye la que tenían los vaqueiros d'alzada y que paga'l tiru recordar. Ellos estremen dos tipos de llombrigues: les negres o *maleficiaes* que se metíen pela espalda, procedíen de los malos sentimientos humanos y provoquen la peor enfermedá, *el mal del filu*, que nun yera otro que'l *mal de güiyu*; les otres yeren les llombrigues blanques que tenemos toos na barriga, son *bones* y *útiles*, mueven el corazón y asítiense nel lleche, el meyor alimentu que se pue atopar per brañes y mayaos. Polo tanto, derivase de lo dicho que'l movimientu del corazón taría en rellación direuta cola alimentación y cola toma d'esti parásitu²⁰.

Vasos: N'asturianu nun hai má qu'una pallabra pa denomar los vasos sanguíneos, la *vena*, ensin que s'atope la pallabra *arteria*. Esto desplicase per delles razones: Pue afirmase que nun hai una idea clara de la circulación arterial y venosa claramente xebrades, siendo la primera eferente y la segunda aferente al corazón. Pa los asturianos, el corazón fabricaría la sangre y se-dría daqué asina comu l'estancu mayor, xunto colos pulmones. D'equí saldría pelos grandes vasos pa regar el cuerpu. El corazón moveríalo pa que llegare a toles partes pero ensin vuelta; daqué asina comu la presa que riega un prau ensin que l'agua vuelva p'atrás, porque eso ye imposible.

Lo que sí estremaben los asturianos yeren dos clases de sangre. Lo *roxo* o *colorao* y lo *negro*. Lo más superficial sedría lo colorao, lo que se pierde con más facilidá, lo que perdemos al cortanos, por exemplu; lo negro ye lo más fondo, lo de les feríes más profundes que ye lo más gordo y de más calidá, lo que, si se pierde, pue traer mui males consecuencies²¹.

d) *Polmones y respiración.* Los polmones, asitiaos no cimero l'arca, bien guardaos, yeren, xunto col corazón, los muérganos más importantes del cuerpu. La so importancia marcábala'l fechu de que tuvieren bien protexíos na caixa, d'ehí que la tráquea y les ví-

²⁰ Id., 84.

²¹ Fernández García, 1990, 490.

es aérees superiores nun tuvieren nomes específicos; podía parllase del *tubu l'eire* pa referise a ellos, pero más ná. De la importancia de los pulmones pa la vida remitímosnos a lo dicho en I.2.1. C.

En cuantes a la fisioloxía de la respiración, nun la teníen clara. Ná sabíen de la respiración en sentíu real tal y comu s'entiende anguañu y de les rellaciones ente'l pulmón comu fuele y del tresporte del osíxenu pela sangre nun había ná claro. Pa la mayoría la xente, l'aire entraba pelos pulmones y, comu yera tan fino, metíase ello solo per toles resquiebres del cuerpu. Si poles razones que fuere nun entraba, entós el cuerpu “poníase más nigru que la suela'l zapetu, comu un tórzanu”. La idea de la respiración yera una idea mecánica y cenciella, comu pue verse, y ensin endemasiaes complicaciones.

e) *Los reñones y la orina*. El *reñón*, *riñón* o *reñil* yera'l muérganu productor de la orina, el *mexu*. Nun teníen mui claro cómu, pero asina se consideraba y d'ello:

*Asoplando recio
y mexando claro
fústite del mélicu
y del boticariu*²²

La *orina*, *orín* (*mexu*, *mixu*, *meu*, *urina* y otros nomes) indicaba con claridá l'estáu de salú. El bon estáu tenía unes constantes mui precises: *tener fame*, *nun cansar*, *dir de cuirpu natural* y *mexar claro*. Podía paecer que yera poco, pero esto yera lo que se pidía. Resumiéndolo muncho, “Infirmu que cume y mexa, el díañu que—y lo crea”²³.

Curiosamente, la orina humano, a diferencia de la mierda, considerábase una sustancia con poderes melecinales mesmo pa les persones que pa los animales. La orina de los rapazos recoyíase pa munches enfermedaes humanes y, cuando una vaca paría y entardaba en salir tora o se volvía lluniega, dábase—y una botella de mexos de rapaz n'ayunes pela mañana.

²² Id., 495.

²³ Junceda Avello, 1987, 193.

Anque'l reñón yera un muérganu vital pa desintoxicar al organismu, les enfermedaes más importantes conocíes refiérense más a les vías urinaries qu'al reñón propiamente dichu. Les piedras y les enfermedaes de la próstata yeren les más conocíes; bien entendío que nun esiste la pallabra *próstata* o equivalente n'asturianu. Les enfermedaes d'esti muérganu espresábense cola frase xenérica *tar de la orina* o *carecer de la orina*.

f) *Fisioloxía de la reproducción*. La descendencia foi siempre daqué perimportante na tradición asturiana. La muyer fecunda yera perapreciada y nun había peor desgracia pa un matrimoniu que'l nun tener fijos. Sin embargu n'Asturies nun taba mui bien tolerada la descendencia illexítima, a tenor de lo que se dicía:

*Mio padre y mio madre lloren
porque durmí con Pachín;
más han de llorar los probes
cuando llore'l nietiquín*²⁴.

De toles maneres, la fecundidá namái tenía que demostrala la muyer, al home dábase—y por supuesta. De nun haber fijos ella yera considerada la másima responsable y nunca o casi nunca se—y echaba la culpa al home. Nun yera d'extrañar entós que dalgunos varones quixeran siempre entamala col únicu propósiu de saber si ella “valía” pa tener fijos²⁵. D'acordies con esta idea, oyimos va años unes idees sobre la fisioloxía de la reproducción que merez la pena escolforar equí. Según ello, nel semen del machu taría yá formáu'l nuevu ser siempre, de mou que, si la fema nun empreña, ye siempre por culpa d'ella porque lo únicu que fadría sedría recibir l'embrión y alimentalu na matriz pa que creciera²⁶.

Con esta idea xeneral creyíase tamién que la edá yera mui

²⁴ Fernández Flórez, F.J.: *La olla asturiana*. Ed. facs. de la de 1874. Ediciones de Bibliófilos Asturianos v. VIII. L'Juarca, 1975.

²⁵ Y esto comprobámoslo nel puertu de Vegará (Ayer) cuando, comu únicu argumentu pa dexar a la moza, dixo un vaqueru: “;Cómo voi seguir con ella si nun fui capaz d'arrasca—y una criya en dos años!”.

²⁶ Antonio Rivero Silva. San Xuan de Beleño (Ponga), 1960.

importante pa poder tener fijos; d'ehí que s'aconseyara casar con muyer moza: "A la que tenga más de trenta nun la tengas en cuenta". Esta especie de masculinismo o machismo, siempre yera favorable pal varón, porque los varones y machos vieyos sigüen siendo fecundantes, aunque lo malo yera que los vieyos, los impotentes y hasta los manfloritos yeren siempre fértiles aunque comu mal menor traxeren más criyes femes que machos. Ta claro entós que na tradición asturiana rellacionábase la potencia y la fertilidá másimes cola descendencia masculina. La lluna, nun podemos dexar de falar d'ello, tamién tenía mucho que ver y asina, una cubierta en lluna creciente yera más segura pa tener machos qu'una fecha en lluna menguante²⁷. La muyer, poro, considerábase bastante inferior al home y la condición de muyer yera por sí mesma causa d'enfermedá, de mundicia, de contaminación en determinaes circunstancies sexuales (cuandu tien la regla, recién parío). Esto ye, la fisioloxía sexual de la muyer yera a la vez constructiva y destructiva; constructiva en tantes que podía parir, sobremas machos, y destructiva en cuantes que podía contaminar al machu a través de la sangre menstrual y provocar la enfermedá. Parllaremos d'ello más alantre, dexando agora'l tema de la fisioloxía pa pasar al de la patoloxía, vanceyáu dafechu con él.

1.3. Ideas patolóxiques sobre'l cuerpu

Les ideas patolóxiques sobre'l cuerpu humanu afitábense sobremas nestos tres conceutos: *La herencia, el sexu, la conceición que del cuerpu se tenía*.

1.3.1. Herencia y enfermedá.

Nos pueblos ganaderos la herencia ye daqué que se vive tola vida, añu a añu. La rellación causa/efectu ye dalgo que s'esperimenta nesti terrenu ensin llugar a duldes. Pa llograr bones criyes hai que dir ameyorando la raza de los padres añu tres añu. Y les carauterístiques d'una bona criya taben clares: que fuere grande, guapa y que tuviere sana. Lo mesmo que se que-

ría pa los animales queríase pa la descendencia humana. Tener un cuerpu grande, guapu y sanu yera l'idea xenéticu ente los asturianos: "De bona sangre siempre salieron bones morcielles" o, a la escontra, "De roína sangre, roínes morcielles". Por eso cuandu d'unos padres roínos salía una criya bona siempre se buscaba la desplicación, investigábase na xenealoxía humana o animal del interesáu p'atopar una desplicación aceutable y má que s'atopaba na familia a daquién asomeyáu, rematábase con convencimientu y dicíase: "Ta too allá". Si nun s'atopaba, entós pensábase y dicíase "Esti ye del monte". Nun había llugar pa otros alternatives. Cuerpu sanu, polo tanto, y equilibráu amén de guapu y grande yera cosa que s'heredaba y ente esto y lo *roíno*, lo *enfermo* y *el nun valir pa ná* había una escala amplia y variada: podía sese *mayor qu'un varal y de mala maera y pequeñu comu una cotolla y de bona maera*. Pero a primer vista lo que se prefería yera *lo grande y lo guapo*, cosa que persabíen los pas. Cuandu un rapaz entamaba a cortexar a una moza en serio, o al revés, a la llarga llegaben los consejos euxénicos. Los vieyos, con muncha sabiduría xenealóxica, porque conocíen a la xente tan bien comu al ganáu, daben consejos pal casoriu. Nun yeren consejos ensin importancia, sinón consejos de verdá y si nun conocíen a la familia cola que diben a enrazar, enterábense en condiciones. Asina que cuandu o bien daben el *preste* que remataba'l día de la *pidía* o se poníen *peros*, la cosa taba más que sabida. Si se daba'l segundu casu, argumentábase al rapaz o a la rapaza con coses comu: "Dicen que son xente de pocu arranque", "dicen que son tuberculosos", "dicen que son papúos", "dicen que son delicaos", "dicen que...". Y esto refiriéndose namás qu'a los defeutos físicos, porque si quixeremos parllar d'otros coses, el "dicen que..." fadríase inacabable.

Les patoloxíes más temíes rellacionaes cola herencia yeren les siguientes: *la tuberculosis o tar picaos del pulmón*; *la subnormalidá*²⁸; *los trestornos mentales*; *el pepu*; *los defeutos de la visión...* etc.

²⁷ Junceda Avelló, E.: *Emología e Historia de la Ginecología en Asturias*. Uviéu, Arcano, 1980. 155-162.

²⁸ Que se manifiesta d'un mou miu respetuosu: a los subnormales llámase-yos n'Asturies *inocentes*.

Pero ensin llegar al terrenu de la pura enfermedá, nun yera bono en xeneral enrazar con xente de pocu puxu, de pocu arranque, enxencles, curtios de brazu, vagos o “xentina”; n’esencia, xente de *mala maera*.

La herencia, polo tanto, yera l’aniciu mesmo de patoloxíes corrientes que d’un estáu xeneral de debilidá, que nun favorecía en ná’l trabayu duru de los paisanos.

1.3.2. *Sexu y enfermedá*

Tamién el sexu tenía que ver coles enfermedaes. Un rapaz o una rapaza podíen quedar estrozaos por mor del sexu. Per un llau, yá lo diximos, la muyer cola regla podía tresmitir enfermedaes al home. Esti poder maléficu de les muyeres pela sangre catamenial yera mui ampliu y cosa que tocara, cosa qu’estropiaba. D’esta miente, nun podía facer el pan nin el samartín nin ná que tuviere importancia. Pero, d’otru llau, tamién l’home podía tresmitir a la muyer enfermedaes a través del sexu. Cuandu una muyer se casaba y comenciaba a ponese roína y enclicar, dicíase que “nun-y pintó’l matromoniú” y en dalgunos llugares onde la emigración a les Amériques yera corriente, crióse la idea xeneral de que’l mal gálicu, la sífilis, yera’l principal responsable d’estos casos d’enfermedá relacionaos col sexu y el matrimoniu, convirtiéndose nuna desplicación cultural, un diagnósticu popular más allá del puru diagnósticu mélicu.

La espresión más importante de les enfermedaes tresmitíes pel sexu yera un estáu de debilitamientu xeneral inesplícáu que se tipificaba comu “quedar estrocáu” y otre espresiones asomeyaes. N’ocasiones, un diagnósticu mélicu comu la tuberculosis o otros, achacábase al sexu ensin más.

1.3.3. *Enfermedaes y conceición del cuerpu: Les enfermedaes d’afuera y les d’adientru*

Ensin llugar al duldes, les conceiciones sobre’l cuerpu na melecina popular son una de les bases pa interpretar y clasificar les enfermedaes. Otre bases perconocíes son les idees cosmolóxiques, teolóxiques y les normes de comportamientu hu-

manu. Pero lo que más nos interesa equí, por ser el motivu d’esti trabayu, son les idees anatómiques y fisiolóxiques sobre’l cuerpu comu base pa entender la enfermedá.

En términos mui xenerales, y yá lo diximos más arriba, la unidá del cuerpu almitía una división mui cenciella. Per un llau, el cascarón del cuerpu, la parte d’afuera. Esta parte ye la que ta en contautu cola actividá diaria y la patoloxía de la mesma ye sobre too patoloxía llaboral, comu yá veremos, o, en términos más xenerales, patoloxía rellacionada col mediu nel que se vive. D’otru llau, dientru’l cascarón tán los muérganos internos: corazón, pulmón, estómadu y estantín. La so patoloxía, anque podía interpretase comu venida de fuera, yera más escura, más misteriosa, n’esencia, más cultural. D’ello vamos tratar agora, anque primero ye precisu esclariar dalgunos conceutos más, conceutos que tán a caballu ente la melecina y la cultura. Nel so día establecimos una clasificación mui xenérica de les enfermedaes de les que s’ocupa la melecina popular. D’una parte parllaremos de *síndromes culturales* y d’otra d’*enfermedaes específicas*. Entendíemos por síndromes culturales aquelles enfermedaes populares que más qu’interpretar la enfermedá en sí, yeren espresión de les maneres de pensar y sentir d’una colevividá primitiva; y llamábemos enfermedaes o patoloxíes específicas a aquelles enfermedaes onde les lesiones teníen una causa oxetiva y comu tal se trataben. Les primeres quedaben al cargu de los *sanaores* o los sos sucesores, los cures, col gabitu de Dios, María y los Santos. Les segundes atendíenles *curiosos*, con remedios naturales más que sobrenaturales.

Dicho esto pue entendense por qué vamos a clasificar les enfermedaes en *enfermedaes d’afuera* o esternes y *enfermedaes d’adientru* o internes. Subclasificarémosles en *síndromes culturales* y *enfermedaes específicas*.

1.3.1.1. *Les enfermedaes d’afuera*: Les más importantes, acordies col mecanismu que les produz sedríen:

- Enfermedaes por contautu col mediu ambiente.
- Enfermedaes rellacionaes con güelpes y cayíes.

– Enfermedades caracterizadas por una frandura del equilibrio del cuerpo tal y como se concebía.

También podrían clasificarse enfermedades o síndromes culturales y enfermedades específicas. Los primeros y los terceros serían síndromes culturales. Por el contrario, las relacionadas con güelpes, cayíes y mandaduras serían oxetivos y ná o casi ná tendrían que ver con categorías culturales. Vamos ahora a repasarlos.

a) *Enfermedades por contactu col mediu ambiente*: Referirnos aquí a las enfermedades que entren por el sentido del tacto. Dejamos por otro lugar las relacionadas con la vista, el olfato y la respiración y la comida y la bebida.

Las enfermedades más características de este grupo son las que se producen por contactu con la naturaleza, tanto en las tierras como en los prados y mientras se trabaja. Son los *gafures* en general, las que producen este tipo de males que se llaman entre los vaqueiros d'alzada *espina* y *cosiyo*. Aunque en muchos casos pudieran saberse la causa (un arto, una arista...) otras veces ignorábase. De ahí que, aparte de los remedios caseros, había que decir en estos casos un ensalmo para echar fuera el mal; y no sólo echalo, sino también volvelo al lugar de origen. Uno de los ensalmos era:

*Espina del espinar
¿qué viniste aquí a buscar?
Comer y llamber, ciniza del llar.
Carne humana nun te la quieren dar.
Si sos de culiebra, vete a la cueva.
Si sos de llagartón, vete al llarón.
Si sos de llagarta, vete a la llarta.
Si sos de sapo, vete al furaco.
Si sos de ratón, vete al balchón.
Si sos d'araña vete a la paña.
Y si sos de sapaguera, vete a la era*²⁹.

²⁹ Cátedra Tomás, 1990, 42–43.

Para rematar la curación frotábase la parte mala con ceniza haciendo la señal de la cruz sobre ella y sobre uno mismo.

Tienen mucha relación con esta patología las mordeduras y las feridas envenenadas, a las que se les tenía mucho miedo, sobremanera las de algunos animales como la sacabera y el escorpión. Por algo se decía “Si te muerde una sacabera nun y da tiempo al cura a prender una vela” o “Si te muerde un escorpión nun y da tiempo al cura a darle la bendición”. Serían también muy graves las picaduras de la culiebra, la víbora y el “llagueru”. En estas procurábase sacar el veneno cuanto primero mejor para que no llegara al corazón. Los modos de sacarlo serían muchos: bien chupando con fuerza, bien poniendo sobre la mordedura una vara de ablanar o de fresno, un pitón abierto en canal, *la piedra de la culiebra* y otros remedios³⁰.

Valgan como ejemplos de este grupo de enfermedades las señales. Elles suponían, en todos los casos, la existencia de causas de enfermedad en la naturaleza, unas visibles y otras invisibles; implicaban también una receptividad más grande o más pequeña de la persona, estremándose de esta manera dos clases de gente, los que en general serían resistentes a la enfermedad y los que no lo serían; ser resistente era *tener tiez* o *muncha tiez* y, al contrario, del que lo garraba demasiado, decía que *tenía poca tiez*.

b) *Enfermedades producidas por cayíes, güelpes y otros accidentes*. Este era un capítulo muy importante, sobre todo no refería a cayíes y güelpes. La Etnolingüística puede demostrar en este caso la estrecha relación entre la dura vida de los asturianos de pasáu y la llarga y percuriada denominación de caún de los güelpes y cayíes.

b.1.) *Güelpes*: Dependiendo de la parte del cuerpo que los sufre párlase de:

Cabeza: *cabezá, mollerá, cutilá, cutilezu, depicuatú, cogotá, cogotezu, colodrá, colodrezu*.

Pescuezú: *Pescozón, pescozá, piescozón*.

³⁰ Fernández García, 1990, 407–410.

Cuerpu en xeneral: *Güelpe, golpe, golpazu, golpezu, tuludru, tolondrón, frayadura, frayaúra, mancadura, mancaúra*. Y dependiendo del oxetu que golpiaba: *puñetazu, puñetezu, puñá, guiyáa, martiellá, martillá, martiellazu, martiellezu, xamasca, xamasquezu, fesoriá, fesoriezu, estaquezu...* etc.

b.2.) *Cayíes*: L'aición de cayer ye la *cayida* (*cayía, caeda*). Si cincaba'l cuerpu enteru parlábase de *xostrá, xostrezu, gochá, gochezu, gochazu, gochada, zapá, sapá, sapezu, zaplada...* etc.

Cayíes de cabeza: *Calamurniazu, calamurnión, calamayezu, calamurniezu, calabexazu, carrapucheiru...*

Cayíes p'alantre: *Odrá, odrezu, boldragá, boldraguezu, es-panguá, panzá, pancezu, decapellanón, xostrá, xostrezu, sapá...*

Cayíes p'atrás: *llombada, llombada, llombá, llombazu, llombardiazu, llombardazu, yombada...*

Cayíes de llau: *Costalá, costalezu, costiellá, costellá, costellada, costiellada...*

Cayíes de culu: *Culá, culezu, culazu, culada, culapazu, culozu...* y si yera específicamente sobre'l cadril, *cadrilá*, que podía terminar na rotura del mesmu, diciéndose entós que la persona quedare *escadrilá*.

Cayíes de rodiyes: *Ruiyá, ruillezu, rodillá, rodillezu, rodillazu, rudichada.*

Cayíes sobre los todios: *Tudiezu, tudillezu, retorcinón, retorcigayón* y al fechu de desigualu o estrozalu *esnuyetase, estudiyase, estudichase.*

b.3) *Feríes*: Les feríes en xeneral denomábense *feríes, firíes, heríes, mancadures, mancaúres...*

Los güelpes, cayíes, feríes y otres desigualures tratábense con muchos procedimientos, dependiendo de la importancia que tuvieren y del llugar onde taben. Si yeren traumatismos zarraos poníase enriba daqué frío (una llave grande, agua) pa que nun subiere l'hinchón; si había francedures o esguinces *enca-*

nábase y díbase a un curiosu; si yeren abiertes y echaben sangre había dellos remedios: pone-yos teles d'araña soles o macuciaes con tierra ouchu de vaca; calca-yos la piedra *estancasangre...* Cuandu se facíen aneyes y nun curaben, llavábense con agua salao. Si s'*urzulaben* echábase-yos tocín. De toes maneres, comu yá diximos n'otru llugar, el tratamientu de les feríes yera mui variáu y había un remediú pa ca casu, dependiendo de cómo y onde se fexeran, del mecanismu de producción y otres circunstancies³¹. En xeneral los remedios yeren les más de les veces una mistura de remedios caseros y de remedios culturales en forma de rezos y ensalmos.

b.4.) *Quemadures*: Les *quemadures* (*quemaúres, quemaduras, queimones, emberaúres*, etc.) tamién se trataben la mayor parte les veces con un amiestu de remedios naturales y sobrenaturales, anque nun vamos parllar equí d'ellos.

b.5.) Tampocu queremos escorrexar delles otres patoloxíes en rellación col contautu col mediu ambiente, únicamente dexamos constancia d'elles: les *nacíes, herpes, verrugues, llepra, carbunclu, tiña, sarna, llamparones...* etc., mesmo que dalgunos traumatismos especiales comu *el salto da corda*, el *desnogado* y otros³². Queremos dexar clara la permuncha nomenclatura de les alteraciones producíes nel cuerpu pel contautu col mundu d'alredor, nuna sociedá tradicional que yera agrícola y ganadera. Pero, más importante que les diches, yeren les enfermedaes culturales o síndromes culturales rellacionaos col cuerpu concebíu comu unidá y teníes toes elles comu graves.

c) *Enfermedaes producíes pola rotura del equilibriu del cuerpu tal comu se concebía*. Yá diximos más arriba que'l cuerpu concebíase comu una unidá dientru de la pluralidá. La unidá estructural podía romperse, sobre too, polos esfuercos y sobremanera na primera mocedá, col aprendizaxe pola vida. Pero esto tamién podía pasar na neñez. La interpretación del *mal del filu* ente los vaqueiros d'alzada podía ser ésta: consideráu'l

³¹ Fernández García, 1990, 400-401.

³² Id., 399-422.

mal comu una manifestación del *mal de güeyu*, sedría'l treslláu a los nenos de la esmolición por un desarrollu equilibráu del cuerpu. La meyor manera d'estrozar a un rapaz yá de pequeñu, primero d'escomenciari a trabayar sedría facelu medrar desproporcionáu, desequilibráu. La causa cultural d'enfermedá más aborrecible, comu yera'l mal de güeyu, causarfa ún de los mayores males que pue tener un home, dexándolu inútil pa tola vida. Aporfiamos nesto comu hipótesis de trabayu: la esistencia d'esti síndrome cultural na infancia sedría reflexu de les esmoliciones pol equilibriu del cuerpu comu unidá, esmolición que yera másima nel periodu del deprendizaxe de los llabores más duros pero que yá taba perpresente nes edaes más nueves, treslladando a elles lo que se consideraba más importante nun home. Vamos resumilo equí curtiamente³³.

Los nenos asturianos entamaben a trabayar de mui pequeños, faciendo primero llaborinos y llevando yá bien rápido, hacia los catorce o quince años, los mesmos cargos que los adultos. La so actividá física, aunque curiada polos mayores, yera mui dura y d'ehí que'l mayor mieu fueren les patoloxíes culturales. Les enfermedaes más importantes rellacionaes con esti asuntu yerren:

a) *Mal d'espiniya, mal de paletiya* y otre asemeyaes. Baxo la denomación de *mal d'espiniya* o *mal de paletiya*, incluyíense unos síntomes mui xenerales que, de dase, podíen facer pensar nel diagnósticu: tar cansaos, nun tener ganas de comer, dolor d'espaldes, dificultá pa tar de pies... etc. Tracamundiábense munches veces con ellos otros males comu *tar abiertu, tener el pechu abiertu, el corpu aberto, las arcas caídas, la paletiya en baxu, el cuerpu desiguáu, la cayía del cuayu* y *el mal del filu*. Vamos tentar de deseparar ente toos ellos dalgunos síndromes o enfermedaes³⁴.

a.1.) *Mal d'espiniya*: La espiniya, comu ya se dixo, yera un

³³ Id., 313–354.

³⁴ Una descripción completa d'estos síndromes pue vese en Fernández García, 1990, 341–347.

güesu asitiáu na boca l'estómadu; cuando cayía marcaba unos síntomes poco definíos comu podía ser tar mui cansaos y nun tener ganas de comer. Pa facer el diagnósticu tirábase al enfermu en suelu, mandábase—y xuntar les manes y si una yera más llarga que la otra'l mal yera ciertu. Pa tratala había munchos remedios y ún d'ellos yera tirar de les manes del enfermu mientres se decía:

*Ana parió a Santa Ana
Santa Ana parió a María
María parió a Jesús.
Jesús, espiniya, paletiya,
arcas levantadas*

y al dicir esto último dicíase tamién el nome y los apellíos del enfermu³⁵. Nun yera ésta la única manera de curalos, había munches más recoyíes por dixebrados autores. Yera más propiu de muyeres, sobre too de les más moces.

a.2.) *Tar abiertu*: Asina comu'l mal d'espiniya yera más propiu de muyeres, el *tar abiertu* yera cosa d'homes. Una persona podía *abrise* ensin saber por qué, pero la causa casi siempre s'atopaba: un esfuerzu, un güelpe, una cayida, un enfriamientu, un resbilón o beber agua mui frío tando entresudáu. El diagnósticu facíase de la mesma manera que'l mal d'espiniya y el tratamientu yera iguar al enfermu poniéndu—y la rodiya nes espaldes hasta que se sentía un restallíu fuerte; depués bilmábase con tires de tela endureció con pez, ceruyu, cañaes de güesu cocío, etc. Pero esti nun yera l'únicu procedimientu, tamién se podía curar la enfermedá d'otres maneres: colgase n'ayunes tres veces, beber agua de nabos, quedar na cama ensin movese nueve díes, etc.

Podíamos describir más patoloxíes aprosimaes pero sedría más o menos repetir lo mesmo con distintos nomes. Valgan entós les conseñaes comu exemplos significatibles.

³⁵ Castañón, L.: *Supersticiones y creencias de Asturias*. Salinas, Ayalga Ediciones, 1977, 47.

Rematamos equí la parte de les *enfermedaes d'afuera*, les más claramente rellacionaes, comu se dixo, cola idea anatómica xeneral del cuerpu que se tenía y col mediu llaboral específicu y vamos entrar darréu, curtiamente, no que cinca a les *enfermedaes d'adientru*, que tamién se venceyaben coles idees anatómiques y fisiolóxicques que los asturianos del pasáu teníen.

1.3.3.2. *Les enfermedaes d'adientru*. Comu se dixo, los asturianos, anque avezaos a esollar y escarnizar animales de casa y monteses, nun teníen idees clares nin anatómiques nin fisiolóxicques sobre'l cuerpu y d'ello que lo mesmo'l diagnósticu que'l tratamientu de los enfermos fuere más cultural que científicu. Y si esto podía aplicase a les enfermedaes d'afuera, les más oxetives, nun dígameos ná de les d'adientru, munchu más misterioses y tapecées. Recoyeránse equí dalgunos exemplos d'enfermedaes d'adientru onde se vea la rellación ente les escasas idees anatómiques y fisiolóxicques y les patolóxicques. De fechu, cuanto más atrás reculemos na hestoria, menos idees anatómiques y fisiolóxicques había na interpretación de les enfermedaes d'adientru. Ye mui probable que nun pasáu remotu la mayor parte d'estos males tuvieren namás desplicación cultural, que se resumía nel *tar embruxáu* o, lo que ye lo mesmo, *tar agüeyáu* y d'ello, repetimos, qu'esta enfermedá seya'l síndrome cultural más importante na tradición asturiana inclusive hasta los nuestros díes. Quiciás nel pasáu les enfermedaes internes graves tuvieren esta desplicación única nos nenos, rapazos y adultos, quedando los vieyos comu esceición pola mor del lóxicu fin de la vida a estes edaes. D'ehí que, pa clasificar les enfermedaes d'adientru na cultura tradicional asturiana, sedría amañosu esta dixebrá cronolóxicu.

a) *Enfermedaes graves d'adientru na infancia, xuventú y madurez: una desplicación cultural*. La desplicación buscaríase a la mayor parte de les enfermedaes d'adientru en primer llugar pelos síntomes xenéricos que dan les enfermedaes internes graves, que nun suelen ser síntomes que dependan direutamente d'un muérganu, sinón que son síntomes mui inespecíficos. En segundu llugar polo brusco de la so apaición. Les enferme-

daes graves apaecen de la nueche a la mañana, suponen un cambéu tan radical que costaba munchu trabayu a les mentes anti-gües pescudar estos cambeos tan rápidos en tan pocu tiempu ensin dir a la desplicación cultural, desplicación cultural d'otru llau con una tradición mui antigua, encontada pol primitivu cristianismu. Nun tien entós qu'extrañar que'l mal de güeyu fuere la solución más corriente pa estos casos.

Taba bastante claro na medicina popular asturiana que casi tolos males veníen d'afuera a traviés de los sentíos y pel aire, la comida, la bebida y el tactu. Curiosamente les enfermedaes d'adientru, más graves, entraben pela vista, daqué asina comu'l sentíu más espiritual, más llimpiu, al que nun—y facía falta tocar ná pa cumplir cola función que—y correspuende. Polo contrario, el segundu grupu d'enfermedaes d'adientru que podíen rellacionase con un muérganu concretu avezaben a entrar pelos otros sentíos, nos que podía demostrase que la causa tuviere o pasare per ellí.

b) *Enfermedaes d'adientru con desplicación orgánica*. Tratar de xebrar con claridá *lo cultural* y *lo orgánico* na desplicación cultural de la enfermedá ente los pueblos primitivos pue ser un erru mui grande. Prueba d'ello ye que se daben remedios culturales, sobre too espulsivos, a munches enfermedaes nes que paecía que la desplicación *organicista* yera la fundamental.

Pero, pa entendenos equí y agora, queremos dicir lo siguiente: Fuera parte los remedios y de les interpretaciones, había enfermedaes onde los paisanos sabíen que yera un muérganu concretu'l que taba enfermu y interpretábase la enfermedá d'acuerdu coles idees anatómiques y sicolóxicques que manexaben, idees que, ensin dulda, tal y comu les recoyemos agora, tán influenciaes pola hestoria de la Medicina Académica que corrió paralela a la popular. Pongamos, pa rematar esti asuntu, dalgunos exemplos importantes que, en gran midida, yá tán dichos primero.

Cuandu una persona mayor entamaba con dolor de cabeza o perda del sentíu depués de correr munchu dicíase y dizse que tenía una *conxestión* y ello por una razón anatómico—fisiolóxi-

ca fundamental: creyábase que si nun se dixería bien una comida l'estómadu nun cumplía entós cola so función y nel intre enllenábase'l celebru de sangre; pa que volviera a trabayar bien había que vomitar la comida y de nun ser así, entós había que purgase.

Los güelpes na cabeza yeren toos peligrosos pero, d'acordies coles idees anatómiques que se teníen, unu nes vidayes podía ser mortal de necesidá al asitiase debaxu la parte más sensible del celebru.

Les pulmones yeren conxestiones de sangre malo en pulmón. Y el pulmón yera un muérganu perimportante pa respirar anque nun se supiere ná del mecanismu internu de la respiración celular. Si nun s'echaba fuera tola mundicia morríase ensin remisión, afogaos, ensin ser pa respirar.

Podíemos siguir con munchos exemplos más pero nun vienen a cuentu pola mor de les poques idees anatómiques y fisiolóxicos qu'había sobre los muérganos internos na tradición popular asturiana. Rematamos equí la cuestión. Sólo quiximos comentar con unos cuantos exemplos les idees que sobre la

enfermedá teníen los nuestros antepasaos, a partir de les que sobre'l propiu cuerpu había na tradición.

Bibliografía que se cita

CASTAÑÓN, L., *Refranero asturiano*. Uviéu, IDEA, 1977.

CÁTEDRA TOMÁS, M., *La muerte y otros mundos*. Madrid, Júcar Universidad, 1988.

FERNÁNDEZ GARCÍA, J., *La Medicina Popular y Religiosa en Asturias (Estudio histórico y etnológico)*. II ts. Tesis doctoral ensin asoleyar. Universidá d'Uviéu, 1990.

JUNCEDA AVELLO, E., *Medicina popular en Asturias*. Uviéu, IDEA, 1987.

NEIRA, J. y PIÑEIRO, M.R., *Diccionario de los bables de Asturias*. Uviéu, IDEA, 1989.

RICO AVELLO, C., *El Bable y la Medicina*. Uviéu, IDEA, 1964.

RODRÍGUEZ-CASTELLANO, L., *La variedad dialectal del Alto Aller*. Uviéu, IDEA, 1986.

RODRÍGUEZ SOLÍS, J.M.M., *El bable de Bello de Aller*. Xixón, 1982.

SÁNCHEZ VICENTE, X.X. y CAÑEDO VALLE, X., *Mitología y Refraneru Asturianu*. Xixón, 1986.